

«У ПОШУКАХ СИНТЕЗИ»: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ Є. Ю. ПЕЛЕНСЬКОГО В ГАЛИЦЬКІЙ МІЖВОЄННІЙ ПРЕСІ

Мар'яна Комариця

завідувач відділу наукових досліджень української періодики
Наукового-дослідного інституту пресознавства
ЛННБ України ім. В. Стефаника, д-р філол. наук

Проаналізовано історико-літературні та теоретико-методологічні студії Є. Ю. Пеленського в контексті авторської концепції циклічної зміни класичних та романтичних тенденцій у літературі. Об'єктом дослідження є статті, опубліковані на сторінках часописів «Літературно-Науковий Вістник» («Вістник»), «Дажбог», «Дзвони», «Наша Культура», «Новий Час», «Українська Книга», а також рецензії на окремі видання вченого, вміщені в міжвоєнній галицькій періодиці.

Ключові слова: Є. Ю. Пеленський, романтизм, класицизм, синтез, критика, преса.

The analysis is performed of the historical, literary, theoretical and methodological studies of E. Yu. Pelenskyi in the context of his view of cyclic changes between the classical and romantic literary tendencies. The object of our study is the set of articles written by this author in journals «Literaturno-Naukovyj Vistnyk» («Vistnyk»), «Dazhboh», «Dzvony», «Nasha Kultura», «Novyj Chas», «Ukrainska Knyha», and also refereeing reports on his works published in periodicals of Galychyna during the period in between two wars.

Keywords: E. Yu. Pelenskyi, romanticism, classicism, synthesis, critics, periodicals.

Анализируются историко-литературные и теоретико-методологические статьи Е. Ю. Пеленского в контексте авторской концепции циклической смены классических и романтических тенденций в литературе. Объект исследования — статьи, опубликованные на страницах периодических изданий «Літературно-Науковий Вістник» («Вістник»), «Дажбог», «Дзвони», «Наша Культура», «Новий Час», «Українська Книга», а также рецензии на отдельные издания ученого, опубликованные в галицкой периодике междувоенного периода.

Ключевые слова: Е. Ю. Пеленский, романтизм, классицизм, синтез, критика, пресса.

«Синтеза сучасного утруднена... браком історичної перспективи» [22, с. 3], — ці слова талановитого українського літературознавця Євгена Юлія Пеленського засвідчують розуміння діалектики часопростору. Характерні риси творчості вченого — широта діапазону, намагання реалізувати себе як історика й теоретика літератури, літературного критика, бібліографа, прагнення до комплексної оцінки явищ. Цю постать важко вкласти в межі якогось ідеологічного угруповання, однак для нього не чужі ні національна ідеологія, ні християнська філософія, ні стильовий підхід до оцінки явищ літературного життя. Все ж головним у літературно-критичних працях Є. Ю. Пеленського було переконання, що саме національний характер літератури є запорукою її інтернаціонального звучання.

Пошук «точки відліку», власне, датування початку нової української літератури корелює у літературознавчій концепції Є. Ю. Пеленського з дослідженням початків українського друку загалом. У статті «450-ліття українського друкованого слова», яка побачила світ у «Дажбозі», вчений наголошував, що дату появи першої української друкованої книжки доводилося не раз повертати щораз далі в минуле. Не менш важливими датами, аніж 1798 р. чи 1837 р., вважаються в українській літературі 1574 р. — поява першого друку Івана Федорова на українських землях та 1483 р. — дата виходу найдавнішої відомої досі книжки, яку написав українець Юрій Дрогобич латинською мовою. Доволі умовний поділ розвідки на розділи «Дата», «Бібліографія», «Досліди», «Автор», «Книжка» дає змогу висвітлити наукові й бібліографічні джерела про «Прогностик» Юрія Дрогобича. Перша згадка про книгу подана 1898 р. в одному з німецьких каталогів, згодом ця інформація була передрукована в деяких російських наукових виданнях, а в міжвоєнний період на хвилі національного відродження у Галичині відновився інтерес до проблеми українських літературних витоків: з'явилися статті в «Новій Зорі», «Літописі Бойківщини» та «Дзвонах», коротку згадку подала «Українська Загальна Енциклопедія». Однак першою найгрунтовнішою розвідкою стала стаття Івана Кревецького «Прогностик Юрія Дрогобича, наша найстарша печатана книжка» у «Новій Зорі» 1932 р. Вчений, який упродовж 20 років розшукував згадки про це видання, подає не тільки важливі історичні факти, характеристику поліграфічних

особливостей, а й текст присвяти Папі латинською мовою. На думку Є. Ю. Пеленського, дослідження І. Кревецького особливо актуальне в ювілейний рік, тому додає й від себе скупі біографічні відомості про Ю. Дрогобича (Котермака).

Не тільки питання датування початків українського красномовного письменства, а й виправданості поділу історії української літератури на певні періоди дискутується у статті «Прикрий недогляд», теж вміщеній на сторінках «Дажбога». Є. Ю. Пеленський полемізує із загальноприйнятим поглядом, що датою «відродження національного письменства» треба вважати 1798 р. — появу «Енеїди» І. Котляревського, оскільки раніша українська література писана староукраїнською мовою. Про особливий інтерес вченого до витоків українського письменства свідчить дослідження Ірини Пеленської-Пасіки «Літературознавчі праці Є. Ю. Пеленського»: «Заслугує на увагу його теза про пересунення початків української поетичної творчості з IX на VI століття — від доби розселення, через чорноморську добу розквіту VI–VIII століття до ранньокиївської доби» [11, с. 23]. На небезпеці хронологічних бар'єрів щодо датування нової української літератури наголошували свого часу Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, Євген Маланюк, а Микола Зеров зауважував навіть, що «Енеїда» більше зв'язана з творами XVIII ст., ніж XIX ст. (до слова, цієї думки дотримується й Валерій Шевчук). Прагнення знайти й окреслити певні «етапи» іноді призводить до того, що деякі зарубіжні літературознавці трактують 1798 р. як час виникнення української літератури взагалі, а це породжує небезпеку залишити поза обсягом наукового дослідження іноземних учених усю давню українську літературу [21].

Прагнення включити українську літературу в контекст світової стало приводом для написання розвідок «Овідій в українській літературі», «Рільке і Україна», «Р. М. Рільке в Києві», «Байрон і його поема про Мазепу», що засвідчують цікаве переплетіння історичного тла, аналітичних студій та мистецьких традицій. Однак підхід у кожній зі згаданих студій різний: якщо в першій досліджується функціонування античних мотивів в українській літературі, передусім у творчості Т. Шевченка, в другій простежено особисті враження Рільке від подорожей Україною та їх мистецьку

трансформацію, то в третій — історична постать гетьмана Мазепи стає своєрідним центром тяжіння, що об'єднує як авторську байронівську інтерпретацію, зокрема її автобіографічний аспект, так і численні версії цього сюжету в українському та світовому письменстві (В. Гюго, Ю. Словацький, Б. Залеський, С. Руданський, Б. Лепкий, В. Сосюра, В. Пачовський).

Специфіку різночитання українського літературного процесу зарубіжними дослідниками засвідчує праця Є. Ю. Пеленського «Чужинці про нашу літературу». Незважаючи на типовий для міжвоєнної доби бібліографічний характер назви, насправді автор пропонує ґрунтовний типологічний зріз студій про слов'янську літературу чеського професора Вольмана та польського професора Брікнера. Брікнер, автор низки студій про літературу окремих слов'янських народів, не вважав типологічний метод виправданим, бо взаємовпливи поміж різними слов'янськими літературами не змінили їх «остаточну окремішність», натомість для Вольмана не існувала історія окремих літератур, а лише історія тісного переплетіння взаємовпливів. Обравши типологічний принцип за базовий, Вольман неначе стає його заручником і ставить поруч нерівнорядні твори, щоб довести ідею впливу. Докладніше Є. Ю. Пеленський висвітлює проблеми історії української літератури: «Енеїда» трактується як національна епопея — і це «цінне признание хочби для цих наших домашніх вчених, що цього не признають чи просто... не знають» [25, с. 9]. Не менш цінним є твердження про вплив української народної обрядової поезії на польську, а не навпаки, як і той факт, що ім'я Шевченка вчений ставить поруч з іменами Пушкіна й Міцкевича, визнає потужний вплив українського поета на болгарських письменників. Монографічний підхід проф. Брікнера, на думку Пеленського, не дає змоги виокремити специфіку української літератури, а в оцінці творчості Шевченка прочитується нівеляційна тенденція: на відміну від чеського вченого, він ставить його ім'я не серед трьох найбільших слов'янських поетів, а порівнює із друго- чи й третьорядними польськими, зауважуючи, що вони не доросли до рівня Шевченка. Називаючи в монографії маловідомих російських митців, проф. Брікнер водночас не згадує ні Стефаніка, ні Мартовича, ні Черемшину, ні Філянського, ні Чупринку, що теж засвідчує політичну тенденційність в оцінці явищ літературного процесу.

Ще раз до питання періодизації Є. Ю. Пеленський повернеться у розвідці «Забутий жанр: нарис розвитку української літературної пародії». Давні поетики зараховують пародію до низького стилю, бо в цих літературних творах була використана народна мова: «І саме в цьому велика вага її, що до української літератури вносить живу мову на цілих 200 літ перед Котляревським» [18, с. 10]. Розмаїття поетичних зразків цього жанру було зумовлено його популярністю серед різних суспільних верств, представники яких ставали авторами, користуючись «найбільш знаними собі взорами: судові писарі пародіювали судові документи, людські поети людські пісні, кобзарі думи, священники й бурсаки церковні тексти» [18, с. 13].

У контексті дебатів про початки нової української літератури актуалізовано суспільно-політичний контекст, у якому вона творилася на західноукраїнських теренах. У статті «З доби «Русалки Дністрової» (Віденський літературний кружок в рр. 1836–38)» Є. Ю. Пеленський висвітлює діяльність віденського літературного гуртка, членами якого були Петро Паславський, Михайло Малиновський, Андрій Мольнар, Спиридон Литвинович, студенти богослов'я. Документальною основою для згаданого дослідження став щоденник П. Паславського, в якому занотована щоденна діяльність пароха греко-католицької церкви св. Варвари у Відні, довкола якої, власне, гуртувалися молоді українські культурні діячі. Спиридон Литвинович — майбутній галицький митрополит — готувався тоді до докторату богослов'я у Відні як стипендіат митрополита Михайла Левицького. Ще будучи студентом I курсу, він написав сатиру «Kto Lach ma strach», спрямовану проти поляків. Свідченням його політичної активності є також епістолярна спадщина, що містить цінні відомості про пошук коштів на видання «Русалки Дністрової», висвітлює тісні зв'язки віденського гуртка з львівським: «Листи Литвиновича з 1836–48 рр., писані до різних осіб, відбивають і живі зацікавлення самого автора і різномірні прояви життя й праці віденського гуртка» [16, с. 3]. Не без ініціативи членів віденського гуртка постав у Відні часопис «Вѣстникъ для русинѣвъ Австрійской держави»: оскільки поява приватного українського видання була неможливою через фінансові труднощі, тож за сприяння цензора Віктора Копітара вдалося організувати видання у столиці Австро-Угорщини української урядової газети за редакцією Івана Головацького.

Приватне листування стало джерелом для ще однієї розвідки Є. Ю. Пеленського: стаття «Шевченко і Вовчок» була написана 1934 р. з нагоди 120-ліття від дня народження Тараса Шевченка та 100-ліття від дня народження Марка Вовчка й надрукована в часописі «Дажбог». Серед базових бібліографічних та літературних джерел вчений згадує життєписи письменниці, які опрацював Олександр Дорошкевич, численні спомини про Шевченка, нариси Віктора Петрова, багату епістолярну спадщину. Автор статті ознайомлює читача з хронологією взаємин двох видатних митців як через їхні художні твори, так і за посередництвом П. Куліша. Це посередництво, щоправда, стало для самого Куліша приводом для образи, бо вже не до нього, а до Шевченка звертався Опанас Маркович із проханням редагувати стиль, мову та видати твори дружини (Шевченко, як відомо, був проти численних Кулішевих правок тексту Марка Вовчка, які, на його думку, позбавляли твори стильової оригінальності). Вчений не оминає увагою й такі подобиці у стосунках двох митців, як збір з ініціативи Шевченка коштів серед петербурзької громади з метою купівлі золотого браслета для Марка Вовчка, пізніші зустрічі в Петербурзі в літературних салонах та аналізує емоційне тло взаємин між обома талановитими митцями.

Постать Шевченка ще неодноразово стане предметом зацікавлення Є. Ю. Пеленського. Висловлена побіжно в одній зі статей думка про те, що досі немає монографії про творчість найвидатнішого українського поета, очевидно, спонукала вченого до написання такої книги. Щоправда, окремим виданням дослідження «Шевченко-клясик (1855–1861)» вийшло пізніше, вже під час Другої світової війни, однак в основу його покладено цикл публікацій «З класичних традицій у Шевченка», що друкувався на сторінках часопису «Новий Час». Вчений зосереджує увагу на останніх, найменш досліджених, роках творчості поета. Стереотипна формула про поступову зміну романтичних тенденцій реалістичними насправді не вичерпує всіх творчих граней: «...Через зосередження всієї уваги дослідників на ранньому Шевченкові, ми не маємо правдивого погляду на всю його творчість, і то до тої міри, що питання про клясицизм, що виник у Шевченка якраз в останні роки його життя, досі зовсім не були піднесені в науці... Синтезу всієї багатой Шевченкової творчості замикають досі визначенням

від романтизму до реалізму» [26, с. 3]. Тут помітний відгомін базової теоретичної концепції Є. Ю. Пеленського, який трактував літературний процес як еволюційну зміну класицизму й романтизму на новому витку інтелектуального, стильового та образного розвитку. Вчений вважав помилковим пов'язувати класицизм чи романтизм з певною історичною епохою як прихильник ідеї циклічності та взаємозаміни двох різнобіжних і водночас взаємопов'язаних тенденцій.

Є. Ю. Пеленський у контексті аналізу прозової спадщини Т. Шевченка простежував класичні мотиви в його ранніх творах (поемах «Перебендя», «До Основ'яненка», «Кавказ», «Тополя», «Лілея»), вбачаючи аналогії перш за все з Овідієвими «Метаморфозами», на що вказував свого часу й академік Леонід Білецький. Поміж прозою перше місце за багатством «клясичного матеріалу» займає «Художник». Пізніші твори — «Москалева криниця», «Неофіти», «Невольник», «Сліпий», написані по семилітньому мовчанні, все більше засвідчують домінування у творчості Т. Шевченка класичних образів і сюжетів: «Змінюючи своє світосприйняття і свій мистецький світогляд Шевченко остав собою, цебто в своїх творах геніяльно великий, цільний мов моноліт. Такий був Шевченко-романтик, такий був теж Шевченко-клясик» [26, с. 128].

Коли ж шукати «точку відліку» Є. Ю. Пеленського як літературознавця, то однією з перших його студій була стаття «З дослідів над творчістю Осипа Маковея» (з присвятою Михайлу Вознякові), що побачила світ на сторінках «Літературно-Наукового Вістника» 1928 р. Концептуальним недоліком існуючих розвідок про О. Маковея він вважав розгляд його наукової, публіцистичної та педагогічної діяльності як складової літературної праці, а в жанровому вимірі — трактування Маковея як епіка, оскільки він «остав ліриком до смерті» [17, с. 143]. Аналізуючи «дотеперішні досліди» творчості митця, Є. Ю. Пеленський відзначав втрату інтересу до нього, бо навіть 40-літній ювілей від дня смерті митця не викликав нової хвилі зацікавлення його творчістю. Вчений зупиняється на дослідженнях Дениса Лукіяновича в «Ділі» й «Літературно-Науковому Вістнику» 1924 р., Михайла Рудницького в «Ділі» та Василя Сімовича в «Студентському Вістнику» 1925 р. Якщо Д. Лукіянович окреслює еволюцію формальних та змістових ознак творчості О. Маковея, називаючи найбільш характерними

рисами «легке перо», «плодовитість і всесторонність», то М. Рудницький вбачає у творчості Маковея насамперед «молодечий темперамент» та гумор, самокритичність, внутрішню трагічність розуміння необхідності різнобічної праці, тобто перший пропонує жанровий підхід, а другий — психологічний. Є. Ю. Пеленський виділяє три етапи творчості письменника на тлі процесу еволюції від домінування інтелектуальних до чуттєвих чинників у людській психіці, поштовхом до якої стала війна. Головними рисами митця вчений називає лірику, зневіру й квієтизм: «Коли поет хотів би часом боротися, то не за якісь ідеали національні, хочби загальнолюдські, лише за спокій!» [17, с. 146].

Вчений ще не раз повертатиметься до творчості цього письменника. Так, у статті «Осип Маковей: проба літературної оцінки (В п'яту річницю смерті)», що побачила світ на сторінках щоденника «Діло», перш за все впадає у вічі контекстуальність дослідження. Розділ «Печать доби» формує уявлення про епоху кінця ХІХ ст. в Галичині: «незвичайність» цих часів була зумовлена тим, що громадянство, яке впродовж двох століть привчалось задовольнятися малим, зуміло після короткого й сильного зриву в 1848 р. жити без духовної еліти, без великих подій, навіть без мрій, які б не сягали поза мандат чи кафедру: «Львину пайку духових потреб протягом сливе півстоліття заспокоював ... спір за азбуку. Де консерватизм є збереженням світлих традицій минулого, в Галичині це збереження ерів, де поступ є підйомом до нових, високих клічів, тут це форма правопису. І в цьому спорі брали участь не два-три вчені, а сливе всі, хто вмів писати» [19, с. 2]. Ця «печать доби», з якою О. Маковей пішов у життя, характерна парадоксальністю співіснування універсалізму, дрібничковості та квієтизму.

На думку Є. Ю. Пеленського, зацікавлення О. Маковея жанром прози було зумовлене редакторством у газеті «Буковина», де він змушений був щоденно писати фейлетони. Маковей-фейлетоніст став надзвичайно популярний, його твори часто передруковували інші часописи, і це спонукало до пошуку самовираження не лише як публіциста, а й як прозаїка. Навіть в урбаністичних творах письменника виразно відчутний етнографічний струмінь, а авторський стиль позначений пластичністю, перевагою рефлексії над емоціями, що була, на гадку автора статті, причиною надмірної самокритики. А вже в ювілейній публікації «Сповідь О. Маковея в 50-ліття

уродин» спростовано скептицизм митця, наче б все найкраще вже написано: збірка «Криваве поле», народжена на полях Визвольних змагань, була визнана однією з найсильніших.

Творчість Б. Лепкого, подібно як і творчість О. Маковея, стала предметом особливого зацікавлення Є. Ю. Пеленського. Цьому письменникові присвячено не тільки дві окремі книги — «Богдан Лепкий: літературний нарис» (1933), «Богдан Лепкий. 1872–1941. Творчий шлях. Бібліографія творів» (1943), а й «Богдан Лепкий: Збірник у пошану пам'яті поета» (1943), окремі статті літературознавчого й бібліографічного характеру. У невеликому нарисі, що був опублікований у «Дажбозі», окреслено базові вектори, що стануть основою монографії, яка з'явиться друком більш ніж через десятиліття у Кракові. Творчість Б. Лепкого досліджено комплексно: від біографістики до характеристики основних її етапів. Хоча й суспільницькі мотиви як дань добі приваблювали молодого митця, однак у цій сфері він не зміг сказати свого слова, створити чогось, «що виходилоб поза загально прийняті тоді рейки літературної творчости» [13, с. 7], натомість виразний ліричний струмінь, що став чи не найхарактеристичнішою стильовою ознакою, не дав змоги розвинутися драматичному талантові митця.

Незважаючи на те, що міжвоєнна доба позначена «голодом» на літературознавчі студії, Лука Луців доволі критично оцінив цю книгу, зазначаючи зокрема, що Є. Ю. Пеленський пише «про все і ні про що». Обрана структура дослідження начебто змушує повторювати кілька загальновідомих прикмет, зокрема про ліризм поета, натомість доречнішим було б ґрунтовно проаналізувати одне з питань, про які автор згадує побіжно, або ж обмежитися аналізом якогось конкретного твору. Докори рецензента видаються неслухними з точки зору сьогодення не тільки тому, що Є. Ю. Пеленський справді прагнув «синтези» і це прагнення було науково мотивованим, а й тому, що принагідні студії не дають змогу оцінити творчу манеру митця в контексті біографічного, суспільного й мистецького факторів. До постаті Б. Лепкого вчений повернеться у повоєнний період, обравши як базову «формулу лірика» та принципово не погоджуючись із формулою «поета безсилля» авторства Миколи Євшана. Цінною рисою згаданої студії є систематичність викладу та вичерпна бібліографія, натомість літературознавчий аналіз тут дещо непослідовний та недостатньо аргументований, відсутній

термінологічний апарат, оглядовість домінує над аналітичністю. Є. Ю. Пеленський генералізує вплив родинного кола, яке сформувало систему життєвих цінностей митця, визначило характер перших літературних спроб та за яким начебто молодий Лепкий не бачив світу. Насправді ж закладені в дитинстві ідеали цінності національних традицій, глибокої релігійності, аристократизму та культу письменницької культури стали світоглядним та естетичним кодексом митця.

«Програмою» книгою літературознавця Є. Ю. Пеленського як теоретика літератури стало дослідження «Сучасне західноукраїнське письменство: огляд за 1930–1935 рр.», у методологічній частині якої обґрунтовано специфіку стильових напрямів — класицизм, реалізм, неореалізм, запропоновано теоретичне визначення поняття «сучасність», окреслено межі впливу політико-економічної ситуації на розвиток літературного життя. Подібний підхід Є. Ю. Пеленський застосує і в передмові до «Антології сучасної української поезії», однак, якщо у першій розвідці проаналізовано літературно-мистецький простір Західної України, то в другій — Наддніпрянщини. Автор вважав помилковим загальноприйняту ідею протиставлення романтизму й реалізму, пропонуючи бінарну опозицію романтизм/класицизм: «Як усе так і нині борються в поезії ці дві напрямні. Хоч визбулися вони всього, що для людини ХХ віку може здаватися перестарілим, — звідсіля й нова назва цих напрямних: неокласицизм і неоромантизм — то в основі стали незмінні. Вони в мистецькому світогляді: неокласик сприймає існуючий світ як вже добре згармонізований лад, як добре усталене взаємовідношення сил і чинників, як кальокагатію, що своєю гармонійністю й упорядкованістю дає найбільшу насолоду переживань» [22, с. 7]. Натомість для романтика (неоромантика) основним є вічний бунт, а не гедонізм, прагнення до таких творчих процесів, в яких він власними зусиллями брав би участь у перетворенні світу. Тому, на думку Є. Ю. Пеленського, помилковим є протиставлення реалізму й романтизму, оскільки реалізм — це щось середнє між неоромантизмом і класицизмом.

Поняття сучасності вчений-літературознавець аналізував в історичному й теоретичному контекстах. Синтез сучасності ускладнений браком історичної перспективи, бо сучасністю називають таку форму існування, яка носить у собі почини нового, отже, є засобом «творчої енергії життя», а основна ознака сьогодення —

туга за новим мітом сучасності, властива як для митця, так і для читача. Пошук Європи — характерна риса міжвоєнної доби — є водночас шляхом до віднайдення власних історичних джерел, і ця теза набуває особливої ваги в контексті тогочасної поліваріантності проєвропейських гасел: «Звертаючись на Захід, до Німеччини, Франції, Англії й Італії, ідемо останніми часами ще далі, до самих джерел європейської культури, до Еллади. І тут, на диво, викриваємо тисячі ниток, що нас безпосередно в'яжуть з цим перводжерелом культури» [22, с. 5]. Україна перебуває на перехресті двох світів, тож політологічну й культурологічну дилему «Схід-Захід» актуалізували в українській літературі міжвоєнної доби по обидва боки Збруча, перш за все Дмитро Донцов і Микола Хвильовий. Наслідки ж територіальної та політичної ізоляції українських земель, розділеності національного літературного процесу з'ясовано у розділі «Розрив з Наддніпрянщиною». Справді, важко не погодитися з Є. Ю. Пеленським, що такий стан негативно вплинув на літературний процес, однак необґрунтованою видається теза про прагнення галицьких поетів наслідувати наддніпрянських і тому, мовляв, після 1929 р. рівень поетичної творчості і на Сході України, і в Галичині значно понизився. Подібної думки дотримувався, до слова, і Юрій Шерех, який стверджував, що в міжвоєнній Галичині лише сприймали, частково поглиблювали або ж спрощували ті ідеї й напрями, що у 20-ті рр. розвинулися у літературі України Наддніпрянської, частково помножуючи їх «на суто емігрантські настрої лютої злости й розпеченої туги й жаги помсти» [27, с. 166]. Незважаючи на фактор взаємовпливів, у Галичині мали вагу власні духовні традиції, перш за все традиція єдності національного й релігійного, натомість активно впроваджуваний серед східноукраїнської інтелігенції з кінця XIX ст. соціалістичний світогляд із атеїзмом як базовою складовою руйнував релігійне начало в національній культурі. Зіткнення та подальший сплав у міжвоєнній українській літературі ментальності Сходу й Заходу був одним із факторів ідеологічного розмежування і водночас фактором формування у цій ідейній боротьбі цілісного багатогранного полотна єдиного літературного процесу.

Потреба такої розвідки як «Сучасне західньо-українське письменство: огляд за 1930–1935 рр.», яка б дала підсумки сучасного літературного процесу по цей бік Збруча, була давно відчутною,

вказав Лука Луців на сторінках «Вістника». Все ж «на карб» авторові поставлено перш за все відсутність єдиного принципу — суміш бібліографічного підходу з літературознавчим аналізом, дещо непропорційний щодо вартості митців розподіл уваги («майже втричі більше місця» присвячено «божевільному» твору Тудора, аніж Купчинському чи Дудкові [8], а про Клена, наприклад, немає навіть згадки). Дискутуються й тези про модерність гендерної проблематики в Цегельській (це все-таки заслуга О. Кобилянської), перебільшення фактора радянськості тощо.

Якщо предметом дослідження згаданої розвідки було літературне життя в Галичині першої половини 30-х рр., то «Антологія сучасної української поезії», що вийшла друком того ж року, містить ретроспективний елемент, бо звертає увагу на аналіз поетичного доробку наддніпрянських поетів 20-х — початку 30-х рр. У передмові до «Антології» Є. Ю. Пеленський пропонує панорамну картину українського поетичного світу по обидва боки Збруча. Планувалася до друку ще друга частина, в якій мали бути представлені твори поетів 30-х рр., зокрема еміграційних, однак початок Другої світової війни перешкодив реалізації цього видавничого проекту. Відчуття межі епохи, що її Ю. Липа назвав «порогом століття», визначило екзистенційний характер міжвоєнної поезії, трактований як загальноєвропейська тенденція до зміни статичного раціоналізму XIX ст. динамічним волонтаризмом XX ст. Все ж цей «світоглядний вододіл» не переривав традицію, а творив своєрідний сплав неокласицизму, модернізму та символізму. Все ж найбільш цільним і окресленим напрямом в українській поезії 20-х рр. XX ст. Є. Ю. Пеленський вважав неокласицизм: «На поезію й на життя — можна сказати з повним правом — глядять неокласики під знаком вічності, в житті й у поезії шукають «солодкої рівноваги» [2, с. 11].

Концепції Є. Ю. Пеленського, що взяв за основу розмежування стильовий принцип, опонувала концепція Д. Донцова, яка базувалася на принципі світоглядному. Генезу неоромантичних тенденцій він вбачав у безкритичному сприйнятті дійсності: революційні співці нової епохи спершу неслися разом із «большевицькою трійкою», коли ж партія «обміщанилася» і на зміну бунтові прийшли сірі будні, то «одні прийняли нову буденщину, симулюючи свій порожній вже патос гамірливим таракотінням комуністичної

фрази... Другі, щиріші (і сильніші) відсахнулися від дзеркала, піднесеного дійсністю, не приймаючи цих буднів, картаючи їх сатирою, або шукаючи нової підстави для неvigаслого ще революційного запалу, — це були «романтики» [3, с. 94]. Тож коли Д. Донцов, розуміючи, в яких політичних і духовних лещатах були затиснуті душі українських митців Наддніпрянщини, прагнув знайти шляхи, що ними пробиває собі дорогу, неначе трава з-під бетону, справжнє мистецтво, то Є. Ю. Пеленський, навпаки, шукав у поезії докази руйнування мистецької та духовної сутності внаслідок служіння «червоному папі» (згадуючи тичининське «хіба й собі поцілувати пантофлю папи»...).

«Про смаки не сперечаються» — цей афоризм не тільки відкриває критичний відгук Євгена Маланюка про «Антологію сучасної української поезії», а й міг би стати лейтмотивом палких дискусій, що розгорілися на сторінках галицької преси довкола цього видання. Є. Маланюк не бачив сенсу в полеміці щодо принципів добору авторів та їх творів, адже антологія як жанр носить на собі «печатку редакторського густу» [9]. Певна критичність сприйняття стосувалася читацького призначення книги, специфіку якого засвідчує назва видавництва — «Рідна Школа», та пропорційності репрезентації творчості окремих поетів.

На необхідності та своєчасності «Антології», насамперед для українських школярів, наголосив Петро Ісаїв у журналі «Дзвони», позаяк «навчання історії української літератури в середніх школах кінчили здебільша на І. Франку, М. Коцюбинським, евентуально на Лесі Українці» [6, с. 279]. Рецензент свідомий труднощів, які чекали б на будь-якого автора-упорядника подібного видання: формування критеріїв добору творів, підкреслення виховних і ретушування ідеологічних моментів у текстах наддніпрянських митців, подолання суб'єктивності власних уподобань, врахування фінансових обмежень, що їх накладає видавництво. Упорядник був змушений, переглянувши сотні збірок і літературно-критичних матеріалів радянських літературознавців, оцінити подані твори з національного та навіть релігійного становища: «Треба признати, що д-р Є. Ю. Пеленський вивязався з усіх труднощів назагал добре та, з малими вийнятками, вдатно розв'язав усі перехресні критерійні вузли» [6, с. 279].

Були й випадки цілковитого несприйняття книги, як-от рецензія Миколи Олександра Моха в «Новій Зорі», категоричність автора якої зраджує сама назва — «Знову: нема католиків: фальшива антологія української поезії». Мотивація тут була не тільки світоглядна, а й особистісна, бо укладач не включив до видання твори галицьких поетів, що входили до групи «Логос», зокрема самого О. Моха, який підписувався псевдонімом Орест Петрійчук. Це й дало підстави зіронізувати, що Михайло Рудницький лише з вдячності «помістив у «Ділі» дипломатичну рецензію на антологію... Так як з тим цісарем Етіопії: Ваш Достойний Монарх... Рука руку мие» [10, с. 6]. Чи були обґрунтованими подібні звинувачення — питання дискусійне: автор-упорядник більше уваги приділив наддніпрянським поетам, бо їх творчість була менш відома галицькому читачеві. О. Мох же вважав, що антологія повинна пропорційно представляти літературний процес по обидва боки Збруча, бо таке видання є вагомим фактом літературного життя, а не тільки призначеним для «поточного моменту». Позитивні моменти означені доволі лаконічно: вичерпні біобібліографічні дані, пояснення деяких незнайомих слів та систематизація за напрямками.

Микола Гнатишак, рецензуючи «Антологію», теж висловив критичні зауваження щодо надто розмитих теоретичних формулювань, однак важливішим було концептуальне несприйняття підходу до упорядкування видання. Систематизація за напрямками, яку запропонував укладач, на думку критика, є цілком неприйнятною. Не можна за тими ж критеріями оцінити поетичну творчість по обидва боки «червоного терору», поділ на напрями можливий лише окремо в межах Галичини й окремо в межах Наддніпрянщини. Тож, незважаючи на те, що М. Гнатишак саме стильовий принцип поклав в основу своєї історії літератури, все ж не вважав доцільним його беззастережне застосування в оцінці явищ тогочасного літературного процесу. Такий підхід був зумовлений особливостями літературознавчої концепції вченого, прагненням знайти універсальні позаідеологічні критерії для оцінки: «Є. Ю. Пеленський був, либонь, першим критиком, хто явища західноукраїнського та еміграційного літературного процесу «вписав» у загальноукраїнський літературний контекст і визначив їх спільні домінанти» [7, с. 143]. Все ж ідею видання поетичної «Антології» М. Гнатишак оцінив

схвально: вибрані твори засвідчують літературне чуття укладача й добре характеризують окремих поетів. Специфіка добору поетичних текстів ускладнювалася ідеологічним пресингом в радянській Україні, тому важливо, що укладач зумів оминати речі, написані на вимогу режиму (цей момент, до слова, відзначав і П. Ісаїв) і «в цьому вмінні вишукувати здорове зерно серед полови — найбільша заслуга редактора книжки і доказ суверенного опанування матеріалу» [1].

Доказом намагання Є. Ю. Пеленського виокремити «зерно від полови», довести незнищенність духу української поезії можна вважати й статтю «Християнські елементи в повоєнній наддніпрянській поезії», опубліковану в журналі «Дзвони». Непримиренний і категоричний характер тогочасної доби («магія гасел і кличів») спокушав трактувати всю українську наддніпрянську поезію як комуністичну, антинаціональну й антирелігійну [24, с. 571]. Та насправді народ, хоча й жорстоко придушений, в поезії ще залишався живим, тож Є. Ю. Пеленський простежував оригінальність специфіки «народного» трактування релігійної теми в поезіях «Скорбна Мати» Павла Тичини, «Христос отаву косив» Якова Савченка, випадки переходу релігійних мотивів у містицизм («Марія й Мара» Дмитра Загула), у трагізм, або ж у пантеїзм (Гео Шкурупій «Семафори»). Характерною рисою творчості поетів-комуністів, найяскравішим представником яких Є. Ю. Пеленський вважав Миколу Хвильового, вчений називає вміння «переступити межу «добра й зла», показати гріх і святість. Природа релігійних мотивів була різною: у когось з поетів вони пов'язані з дитячими споминами й переосмислені крізь призму символу, деякі митці йшли від патріотизму до комунізму, інші ж, навпаки, — від комунізму до релігійних почувань, іноді це просто стилізація — використання біблійного стилю, парафраз молитов, тексту Св. Письма, що служать лише суто мистецьким атрибутом.

Літературні портрети молодих наддніпрянських митців авторства Є. Ю. Пеленського, а також низка статей про нову українську літературу, зокрема «Сучасна наддніпрянська поезія», «Сучасна Наддніпрянська повість», «Михайло Івченко поет-філософ землі», «Олекса Влизько», «Останній імпресіоніст (Григорій Косинка)» були опубліковані під рубрикою «Література і мистецтво» щоденника

«Новий Час». У них актуалізовано, — підсумовував Є. Ю. Пеленський у статті «Плужанство на зламі», опублікованій у «Дажбозі», — ідею «сильної і гомінкої поезії землі», що традиційно була пріоритетною в українській літературі, навіть в умовах радянської дійсності, натомість «урбанізм мав радше карикатурні форми» [20, с. 32]. Саме тому, на його думку, спілка селянських письменників «Плуг» була найпотужнішою серед літературних організацій, а після її розгрому тема «голосу землі» вже не могла бути інтерпретована в літературі як раніше. Масові репресії, голодомор, організовані з ініціативи й на доручення Москви, породили трагізм у психології українського селянина: «Трагізм у цьому, що вони все відібрали, а нічого не дали. Селянин втратив землю, а з нею честь і гідність свою. Між ними не найдемо Михайла, сина Івоніки, лише Саву, Саву, Саву...» [20, с. 33].

Нова хвиля репресій проти української інтелігенції набирала обертів, а осмислюючи ці трагічні події, Є. Ю. Пеленський переносить їх відлік майже на два десятиліття раніше: «Низку наших втрат розпочинає молоденький січовий стрілець Іван Балюк, що згинув на полі слави 1915 р. ... Три роки згодом гине на вулицях Чернігова (13 грудня 1918) в боротьбі з гетьманськими військами молодий Андрій Заливчий. Ще рік минув і знову, тим разом денікінці, розстріляли 3 грудня 1919 р. двох письменників: Гната Михайличенка (нар. 1892 р.) і Василя Чумака (нар. 1900 р.). Правда, воювали вони по стороні большевиків, але читаючи їхні твори не можна мати ні найменших сумнівів, що вони, як і Хвильовий, Фальківський, Влизько і багато других тодішніх комуністів стали б скрайніми націоналістами. Цього ж року розстріляли большевики за участь у повстанні проти них відомого творця високо музичних, дзвінких віршів, Грицька Чупринку (нар. 1879 р.), в розцвіті його творчих сил» [14]. Статистику сумних обжинок не випадково подано у статті «В річницю смерті М. Хвильового»: самогубство напередодні з'їзду, на якому його б змусили покаятися, було невідворотним, сам же митець став символом вірності проголошеним гаслам і «духовим диктатором України» (за висловом Пеленського). Хід дискусії, що її започаткував Є. Маланюк на сторінках «Літературно-Наукового Вістника», ілюструє стаття Є. Ю. Пеленського «Двобій поетів», надрукована у «Новому Часі»: тут домінує

безпристрасність бібліографа, що документує цитати з Маланюка та Сосюри, бачить парадоксальність доби, коли погрози поета політичному (чи поетичному) опонентові обернулися проти нього самого: «Сосюра ще остав якийсь час в організації письменників, з якої виключено його в осені 1934. Проти нього виступив цим разом Антін Крушельницький. Сосюру викинено з організації, але дуже скоро «поставлено під мур» і його прокуратора... Крушельницького...» [15].

Прагнення Є. Ю. Пеленського до пошуку витоків процесів і явищ, їх наукових першоджерел зумовило появу низки розвідок з проблем етнографії, музейництва й бібліографії. У статтях «Західно-українська етнографія (1919–1929): Огляд», «Культура і музеї», «Науково-дослідча робота Національного Музею у Львові», «Зберігаймо скарби культури», «Від Страстей до Воскресення», «Про писанки, старі папери та ще дещо», «Побут сільської дітвори», опубліковані на сторінках часописів «Літературно-Науковий Вістник», «Діло», «Новий Час», «Вогні», простежено повоєнну зміну наукових орієнтирів, вплив умов еміграції, розкрито специфіку роботи тогочасних установ, у яких провадяться етнографічні студії. Фундаментальна праця Є. Ю. Пеленського «Бібліографія української бібліографії», що друкувалася у журналі «Дзвони» (згодом вийшла окремим виданням у «Бібліотеці Дзвонів»), викликала не тільки схвальні відгуки фахівців, а й захоплення сумлінністю укладача: «Треба подивляти відвагу автора, з якою він взявся до праці, що передовсім потребує багатих збірок самих книг для їх опрацювання *de visu*. Є. Ю. Пеленський дав нам успішну спробу зберегти нашим прийдешнім науковим працівникам ключ до літературно-наукових скарбів з минулих часів» [5, с. 225], — зауважував Петро Зленко. Про розвідку схвально відгукнулися також Володимир Дорошенко («Записки НТШ») та Іван Огієнко («Наша Культура»): і хоча відзначали певні недоліки (перш за все, пропуски бібліографічних джерел), загалом позитивно висловилися про ретельні розшуки, систематизацію матеріалу та відповідальний підхід до бібліографії як праці «на чорному дворі науки» (за висловом акад. Перетца), тому кожен науковий працівник «не раз подякує» Є. Ю. Пеленському.

Пошук причин відсутності системних культурологічних студій в українській науці змусив Є. Ю. Пеленського визнати, що головна

з них — це хронічна нестача коштів. Справді, досі ніхто не написав історії українського меценатства, а в ній були б імена Ярослава Мудрого, гетьмана Івана Мазепи, Милорадовичівни, Євгена Чикаленка, Андрея Шептицького, зазначено у статті «Українська культура шукає мецената...». Українська міжвоєнна поезія досягла висот однієї з найкращих в Європі, однак фінансова криза не дає змоги повністю реалізуватися митцям. Тож автор статті запропонував навіть організувати тимчасові комітети жертводавців (із 7-10 чол.) та зазначати їх прізвища у спонсорованій книзі, аби вирішити проблеми друку: «До мене як до редактора літературного журналу звертаються чимало авторів. Я читав прекрасні рукописи не одного з них і з болем серця відсилав авторові з допискою: «Нема видавця». Яке це болюче! Тимбільше, що між цими авторами є імена тих, яких твори переложені на кілька чи кільканадцять чужих мов, про яких нові збірки навіть чужинці питають» [23].

Синтез — це вміння збагнути механізм причинно-наслідкових зв'язків, зворотною стороною якого, на думку Є. Ю. Пеленського, є спеціалізація, прагнення опанувати щось інтелектом до найменших подробиць. В українському громадсько-політичному й науковому житті домінує універсалізм: «На нашому загумінку всі є «спецами» в багатьох ділянках. Але мені цікаво, про що може балакати наш «політик» закордоном. Він, що ціле життя формував свою психіку на вічах у Песій Волі чи в іншій Глухій Куті...» [12, с. 549]. Парадоксальність означених суспільних процесів полягає в тому, що для того, щоб зрозуміти безсинтезність нашого життя, треба подивитися на нього... синтетично. У нарисі «Без синтези», опублікованому на сторінках «Літературно-Наукового Вістника» й скромно названому автором «заввагами на маргінесі подекуди науки, потроха життя і трошечки філософії» [12, с. 546], означено основну проблему тогочасного українського суспільства як відсутність розуміння синтезу та плану системної праці. Формуючи суцільну панораму від сфери громадського життя до наукового, автор нарису відзначає причинкарський характер більшості тогочасних літературознавчих студій, передусім шевченкознавчих. Бо майже всі українознавці щось писали про Т. Шевченка, але жоден з них не написав монографії про національного поета. Подібна ситуація і з історією української літератури, і з етнографією.

Літературознавча спадщина Є. Ю. Пеленського віддзеркалює цілісність його творчої натури: задекларовані принципи системного дослідження мистецьких явищ виразно проявилися у напрямках історико-літературної, літературно-теоретичної та бібліографічної діяльності. Масштабність її засвідчує книга «Євген-Юлій Пеленський: життєписно-бібліографічний нарис» [4], тож на часі написання монографії про вченого, що подав нам приклад внутрішньої «чесності з собою» та з епохою, яка гартувала сильних, щоб знайти шлях до духовних вершин.

1. [Гнатишак М.]. З літературного життя / м. з. // Мета. — 1936. — Чис. 41. — С. 4.
2. Гординський Я. Літературна критика підсоветської України / Ярослав Гординський. — Львів ; Київ, 1939. — 125 с.
3. Донцов Д. Українсько-советські псевдоморфози / Дмитро Донцов // Дві літератури нашої доби. — Репринтне відтворення видання 1958 р. — Львів, 1991. — С. 93-108.
4. Євген-Юлій Пеленський : життєписно-бібліографічний нарис / редкол.: Я. Падох, А. Курдидик, Р. Микитович. — Львів, 1994. — 104 с.
5. Зленко П. [Рецензія] / Петро Зленко // Дзвони. — 1935. — Чис. 4. — С. 224-225. — Рец. на кн.: Бібліографія української бібліографії / Є. Ю. Пеленський. — Львів, 1934. — 198 с.
6. [Ісайв П.]. [Рецензія] / П. І. // Дзвони. — 1936. — Чис. 6/7. — С. 279-281. — Рец. на кн.: Антологія сучасної української поезії. 1: Поети 1920-х років / [ред. і вступ. стаття Є. Ю. Пеленського]. — Львів, 1936. — 128 с.
7. Ільницький М. Критики і критерії : літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький. — Львів : Вид-во наук.-техн. л-ри, 1998. — 148 с. — (Серія «Ars poetica»).
8. [Луців Лука]. [Рецензія] / Л. Гранічка // Вістник. — 1935. — Т. 3, кн. 7/8. — С. 614. — Рец. на кн.: Сучасне західньо-українське письменство : огляд за 1930–1935 рр. / Є. Ю. Пеленський. — Львів : накладом автора, 1935. — 34 с.
9. [Маланюк Євген]. [Рецензія] / Є. М. // Вістник. — 1936. — Т. 4, кн. 10. — С. 771. — Рец. на кн.: Антологія сучасної української поезії. 1: Поети 1920-х років / [ред. і вступ. стаття Є. Ю. Пеленського]. — Львів, 1936. — 128 с.
10. [Мох О.]. Знову : нема католиків : фальшива антологія української поезії / Арамис // Нова Зоря. — 1936. — Чис. 62. — С. 6-7.

11. *Пеленська-Пасіка І.* Літературознавчі праці Є. Ю. Пеленського / *Ірина Пеленська-Пасіка* // Євген-Юлій Пеленський : життєписно-біографічний нарис. — Львів, 1994. — С. 23-26.
12. *Пеленський Є. Ю.* Без синтези / *Є. Ю. Пеленський* // Літературно-Науковий Вістник. — 1930. — Т. 102, кн. 6. — С. 546-549.
13. *Пеленський Є. Ю.* Богдан Лепкий : літературний нарис / *Євген Юлій Пеленський*. — Львів, 1933. — 16 с.
14. [*Пеленський Є. Ю.*]. В річницю смерті М. Хвильового / *Є. Ю. П.* // Новий Час. — 1935. — Чис. 103. — С. 8.
15. [*Пеленський Є. Ю.*]. Двобій поетів / *Є. Ю. П.* // Новий Час. — 1935. — Чис. 46. — С. 8.
16. *Пеленський Є. Ю.* З доби «Русалки Дністрової» (Віденський літературний кружок в рр. 1836–38) / *Є. Ю. Пеленський*. — Львів, 1937. — 8 с.
17. *Пеленський Є. Ю.* З дослідів над творчістю Осипа Маковея / *Євген Юлій Пеленський* // Літературно-Науковий Вістник. — 1928. — Т. 96, кн. 6. — С. 142-147.
18. *Пеленський Є. Ю.* Забутий жанр : нарис розвитку української літературної пародії / *Є. Ю. Пеленський*. — Львів, 1933. — 29 с. — (Бібліотека «Дажбог» ; чис. 7).
19. *Пеленський Є. Ю.* Осип Маковей : проба літературної оцінки (В п'яту річницю смерті) / *М-р Є. Ю. Пеленський* // Діло. — 1930. — Чис. 167. — С. 2-3.
20. *Пеленський Є. Ю.* Плужанство на зламі / *Є. Ю. Пеленський* // Дажбог. — 1933. — Чис. 2. — С. 32-33.
21. *Пеленський Є. Ю.* Прикрий недогляд / *Є. Ю. Пеленський* // Дажбог. — 1932. — Чис. 1. — С. 10-12.
22. *Пеленський Є. Ю.* Сучасне західньо-українське письменство : огляд за 1930–1935 рр. / *Є. Ю. Пеленський*. — Львів : накладом автора, 1935. — 34 с. — («Літературна Бібліотека»).
23. *Пеленський Є. Ю.* Українська культура шукає мецената / *Є. Ю. Пеленський* // Новий Час. — 1934. — Чис. 116. — С. 6.
24. *Пеленський Є. Ю.* Християнські елементи в повоєнній наддніпрянській поезії / *Є. Ю. Пеленський* // Дзвони. — 1935. — Чис. 12. — С. 571-577.
25. *Пеленський Є. Ю.* Чужинці про нашу літературу / *Є. Ю. Пеленський* // Новий Час. — 1930. — Чис. 104. — С. 9.
26. *Пеленський Є. Ю.* Шевченко-клясик. 1855–1861 / *Євген Юлій Пеленський*. — Львів ; Краків : Укр. Вид-во, 1942. — 136 с.
27. *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології : в 3 т. / *Юрій Шерех*. — Харків : Фоліо, 1998. — Т. 3. — 431 с. — (Українська література ХХ ст.).